

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՕՄԲՈՒԴՍՄԵՆԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ՄԱՐՏՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՎԱԿԱՆ (ԿԱՄ ԻՆՉՈ՞Ւ Է ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՕՄԲՈՒԴՍՄԵՆԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ)

Հոդվածում քննարկվում են ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտի (այսուհետ՝ օմբուդսմեն) ներդրման անհրաժեշտությունը, և որպես քաղաքացիական առանձին ու անկախ կամ Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտի հովանու ներքո այդ ինստիտուտի առանձնահատկությունները՝ համարելով, որ այն Զինված ուժերի մարտունակության կարևորագույն գրավականներից մեկն է: Մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների հասկացության համատեքստում անդրադարձ է կատարվել «Օմբուդսմեն» հասկացությանը, մի շարք երկրներում այդ ինստիտուտի գործունեության հիմնական ուղղություններին և ստանձնած առաքելություններին: Բացի այդ, վերլուծելով միջազգային փորձը և ՀՀ Զինված ուժերի առջև ծառացած մարտահրավերներին դիմագրավելու հանգամանքները, հոդվածում առաջարկվում է Հայաստանի Հանրապետությունում ստեղծել ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտ՝ նախանշելով նրա հիմնական իրավասություններն ու դերակատարությունը:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ. ռազմական օմբուդսմեն, մարդու իրավունքների պաշտպանություն, զինված ուժեր, մարտունակություն, սահմանադրություն:

Հայաստանի Հանրապետության նախագահի 2012թ. հոկտեմբերի 29-ի թիվ ՆԿ-159-Ն կարգադրությամբ հաստատվել է «Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարու-

թյունը»¹, որի 47-րդ կետով ամրագրվել է, որ Ռազմավարության ընդունումից հետո՝ վեցամսյա ժամկետում, ՀՀ կառավարության կողմից կմշակվի Գործողությունների ծրագիր 2013–2016թթ. համար՝ ներառելով նաև պատասխանատու մարմինները, կատարման ժամկետները, ֆինանսավորման աղբյուրները և կատարողականի ցուցանիշները:

2014թ. փետրվարի 27-ին ՀՀ կառավարության կողմից ընդունվել է «Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունից բխող միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» թիվ 303-Ն որոշումը, որի հավելվածի 115-րդ կետով ամրագրվել է **«Ստեղծել Ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտ**՝ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի գործող կարգավորումներին համապատասխան»²:

Որոշման ընդունման պահին իրականացման ժամկետ է սահմանվել մինչև 2014թ. ավարտը, որի ընթացքում պետք է նախապատրաստվեր և ՀՀ կառավարություն ներկայացվեր համապատասխան իրավական ակտի նախագիծը:

Նկատի ունենալով, որ սահմանված ժամկետում չի ընդունվել համապատասխան նորմատիվ ակտը, ՀՀ կառավարության 2015թ. նոյեմբերի 12-ին ընդունված թիվ 1302-Ն որոշմամբ³ համապատասխան փոփոխություն է կատարվել ՀՀ կառավարության 2014թ. թիվ 303-Ն որոշման մեջ, համաձայն որի՝ նշ-

1 <http://www.president.am/hy/Directives/item/838/>

2 <https://www.e-gov.am/gov-decrees/item/24104/>

3 <https://www.e-gov.am/gov-decrees/item/26525/>

ված որոշման 115-րդ կետի 4-րդ սյունակում «2015թ. երրորդ եռամսյակ» բառերը փոխարինվել է «2016 թ. երրորդ եռամսյակ» բառերով:

Ասվածից հետևում է, որ մինչև 2016թ. սեպտեմբեր ամիսը ներառյալ պետք է կազմվեր և ՀՀ կառավարություն ներկայացվեր համապատասխան իրավական ակտի նախագիծը՝ «Ռազմական օմբուդսմենի ստեղծման մասին», որն, ըստ էության, չի կատարվել:

Փոխարենը, ս.թ. հունվարի 9-ին ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի որոշմամբ ստեղծվել է Պաշտպանին առնչվող Զինծառայողների իրավունքների հարցերով փորձագիտական խորհուրդ: Այն կազմված է զինծառայողների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում գործունեություն իրականացնող հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներից և անկախ մասնագետներից (սոցիոլոգ, հոգեբան և իրավաբան): Խորհրդի կազմում ընդգրկվել է նաև զինծառայողի ընտանիքի անդամ:

Խորհրդի նպատակն է աջակցել Պաշտպանին վեր հանելու զինապարտների, այդ թվում՝ զինծառայողների իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող խնդիրները և ներկայացնելու դրանց լուծմանն ուղղված առաջարկներ: Խորհրդի կողմից կիրականացվեն նաև զինապարտության և զինվորական ծառայության հետ կապված օրենսդրության վերլուծություններ, ինչպես նաև Պաշտպանին կտրամադրվեն փորձագիտական գնահատականներ առանձին հարցերի վերաբերյալ:

Սա հնարավորություն է տալիս եզրահանգելու, որ իրավասու ատյաններում իշխում է այն մտայնությունը, որ ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտը պետք է ընդգրկված լինի և գործի Մարդու իրավունքների պաշտպանի հովանու ներքո՝ նրա ենթակայության տակ:

Հարց է ծագում. արդյո՞ք ՀՀ կառավարության 2014 թիվ 303-Ն որոշմամբ

ամրագրված այն դրույթը, որ «Ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտը» պետք է ստեղծվի «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի գործող կարգավորումներին համապատասխան», ինքնին ենթադրում է Ռազմական օմբուդսմենի ուղղակի ենթակայություն մարդու իրավունքների պաշտպանին:

Հարցադրումը կարևորվում է այնքանով, որքանով որ Եվրոպայի Խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի թիվ 1742 (2006) հանձնարարականի 9-րդ հոդվածի 9.2 կետով ամրագրվել է այն դիրքորոշումը, որ Ռազմական օմբուդսմենը պետք է լինի անկախ մարմին¹:

Բացի այդ՝ Եվրոպայի Խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովն ընդունել է զինծառայողների իրավունքների պաշտպանության մասին հանձնարարականներ, որոնցում ընդգծվում է այն միտքը, որ պետք է ստեղծել զինվորական օմբուդսմենի մարմիններ այն պետություններում, որտեղ նման հաստատություն չկա:

Այդ մարմինները պետք է համալրվեն քաղաքացիական անձանցով և պատասխանատվություն կրեն զինծառայողների հիմնարար իրավունքների ապահովման համար, իրավաբանական օգնություն տրամադրեն նրանց և այլն²:

Ավելին, նույն հանձնարարականով վեհաժողովն անդամ պետություններին առաջարկում է, որպես զինծառայողների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության միջոց, ներդնել ռազմական օմբուդսմենի անկախ քաղաքացիական ինստիտուտը:

Նշված հանձնարարականի բացառական հուշագրի V մասի 85-րդ կետի համաձայն՝ զինծառայողները իրենց

1 http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Others_issues/Armed_Forces/Rec/Publication_FA_ru.pdf

2 Dr. Karl von Gleumes. Der Wehrbeauftragte. Hilfsorgan des Bundestages bei der

Ausbung der parlamentarischen Kontrolle. Berlin, 2005 (http://www.bundestag.de/interakt/infomat/schriftenreihen/downloads/wehrbeauftragter_download.pdf):

խախտված իրավունքների պաշտպանության նպատակով պետք է հնարավորություն ունենան գանգատ ներկայացնել անկախ մարմին¹, որը, տվյալ դեպքում, կարող է լինել Ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտը:

Որպեսզի սույն վերլուծությունը բովանդակային առումով լինի ամբողջական, անհրաժեշտ է այս կամ այն չափով անդրադառնալ, ընդհանուր առմամբ, «Մարդու իրավունք» հասկացությանն ընդհանրապես, և «Օմբուդսմեն» սահմանմանը՝ մասնավորապես:

Եվ այսպես. **ի՞նչ է մարդու իրավունքը, ինչո՞վ է առանձնահատուկ մարդու իրավունքների անհրաժեշտությունն ու պաշտպանությունը Զինված ուժերում և ինչո՞ւ է կարևոր, որ ՀՀ-ում գործի ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտը՝ որպես առանձին քաղաքացիական ինստիտուտ:**

Ըստ իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Ռուսաստանի Դաշնության ԳԱ ակադեմիկոս Վ. Ներսեսյանցի՝ **մարդու իրավունքներն իրավունքի բոլոր տիպերի սուբյեկտային-մարդկային ըմբռնումներն են. «իրավունքն ընդհանրապես և մարդու իրավունքները ոչ թե տարբեր (իրենց էությամբ, գործառնությունով և առավելությամբ) ֆենոմեններ են, որոնք ունեն իրարից անկախ կյանք, այլ միևնույն կարգի և միևնույն տիպի երևույթներ են: Մարդու իրավունքները ամեն մի իրավունքի անհրաժեշտ, անբաժանելի և անխուսափելի բաղադրատարրերն են: Իրավունքն առանց մարդու իրավունքների անհնար է, ինչպես մարդու իրավունքները՝ առանց իրավունքի և իրավունքից դուրս»²:**

«Օմբուդսմեն» հասկացությունը

սահմանել է «Փաստաբանների միջազգային ասոցիացիան»՝ նշելով, որ **«Սահմանադրությամբ կամ օրենսդիր իշխանության ակտով նախատեսված, խորհրդարանին հաշվետու բարձրաստիճան հասարակական պաշտոնատար անձի կողմից դեկլարվող ծառայություն, որը տուժած անձանցից ընդունում է պետական մարմինների, ծառայողների, գործատուների դեմ ուղղված դիմում-բողոքներ կամ գործում է սեփական նախաձեռնությամբ և իրավասու է հետաքննություն իրականացնելու, առաջարկելու ուղղորդող քայլեր և ներկայացնելու գեկույցներ»³:**

Առավել ընդգրկուն և արժեքանական առումով առավել ծանրակշիռ է ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի կողմից 1948 թվականի դեկտեմբերի 10-ին ընդունված և հռչակված Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը⁴, որի նախաբանում ընդգծվում է այն միտքը, որ մարդկության ընտանիքի բոլոր անդամներին հատուկ արժանապատվության և նրանց հավասար ու անկապտելի իրավունքների ճանաչումը հանդիսանում է ազատության, արդարության և համընդհանուր խաղաղության հիմքը, որ մարդու իրավունքների ոտնահարումն ու արհամարհումը հանգեցրել են բարբարոսական, մարդկային խիղճը վրդովող գործողությունների, և որ մարդկության վեհ նպատակն է հռչակված այնպիսի մի աշխարհի ստեղծումը, որտեղ մարդիկ կունենան խոսքի ու համոզմունքների ազատություն և գերծ կլինեն վախից ու կարիքից, որ անհրաժեշտ է, որպեսզի մարդու իրավունքները պաշտպանվեն օրենքի ու-

1 <http://hcav.am/wp-content/uploads/2015/07/%D5%8C%D5%A1%D5%A6%D5%B4%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6-%D6%85%D5%B4%D5%A2%D5%B8%D6%82%D5%A4%D5%BD%D5%B4%D5%A5%D5%B6.docx.pdf>

2 Нерсисянц В. С., Философия права. –М., 1997, с. 376.

3 Տե՛ս Ա. Ռ. Ավետիսյան. «Զինվորական օմբուդսմենի հաստատություն. դերն ու գործունեության առանձնահատկությունները»: «Հայկական բանակ». ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի ռազմագիտական հանդես 4/54/ 2007թ.:

4 http://www.un.am/res/Human%20Rights/Armenian%20Documents/UDHR_arm.pdf

ժով՝ նպատակ ունենալով ապահովել, որպեսզի մարդը հարկադրված չլինի դիմելու բռնության ու ճնշման դեմ ուղղված ապստամբության՝ որպես վերջին միջոցի:

Նույնատիպ ուղենշային փաստաթուղթ է հանդիսացել նաև «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիան:

Վերը շարադրվածի հիման վրա աշխարհի բազմաթիվ երկրներ՝ այդ թվում և Հայաստանի Հանրապետությունը, իրենց ներպետական օրենսդրությունը համապատասխանեցրել են մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի, ինչպես նաև Եվրոպական կոնվենցիայի դրույթներին: Այսպես՝

ՀՀ փոփոխված Սահմանադրության 3-րդ հոդվածով՝ ամրագրվել է, որ մարդը բարձրագույն արժեք է: Մարդու անօտարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքն է: Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգումն ու պաշտպանությունը հանրային իշխանության պարտականություններն են: Հանրային իշխանությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք:

Ընդհանրացնելով վերը նշվածը՝ կարող ենք հանգել այն հետևությանը, որ մարդու իրավունքը նրա արժանապատիվ ապրելու, իր իրավունքների և ազատությունների ապահովման ու պահպանման ամբողջությունն է, և հանրային իշխանությունը ոչ միայն պարտավոր է հարգել այն, այլև կաշկանդված է այդ իրավունքով:

Նոր սահմանադրությամբ առավել ծավալուն անդրադարձ է կատարվել

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտին:

191-րդ հոդվածով սահմանվել է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանն անկախ պաշտոնատար անձ է, ով հետևում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց, իսկ Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նաև կազմակերպությունների կողմից մարդու իրավունքների և ազատությունների պահպանմանը, նպաստում է խախտված իրավունքների և ազատությունների վերականգնմանը, իրավունքներին ու ազատություններին առնչվող նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելագործմանը:

Նույն հոդվածով սահմանվել է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանը տարեկան հաղորդում է ներկայացնում Ազգային ժողով իր գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին: Ավելին, սահմանվել է նաև, որ Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են օրենքով սահմանված կարգով Մարդու իրավունքների պաշտպանին տրամադրել անհրաժեշտ փաստաթղթեր, տեղեկություններ և պարզաբանումներ, ինչպես նաև աջակցել նրա աշխատանքներին:

Այս լույսի ներքո հարկ ենք համարում ընդգծել, որ նոր Սահմանադրությամբ որևէ անդրադարձ կամ ակնարկ չի կատարվել ռազմական օմբուդսմենի՝ որպես առանձին քաղաքացիական ինստիտուտի հնարավոր ներդրման վերաբերյալ, ինչն ինքնին չի ենթադրում, որ այդ ինստիտուտի ներդրումը պետք է պայմանավորված լիներ բացառապես սահմանադրական կարգավորմամբ կամ ամրագրմամբ:

Փոփոխված սահմանադրության 122-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների իրա-

1 <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=83237&m=%27%27&sc=#>

կանացումն ապահովելու, ինչպես նաև Սահմանադրությամբ սահմանված հիմնարար նշանակություն ունեցող հանրային շահերի պաշտպանության նպատակով պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ ընդունված օրենքով կարող են ստեղծվել ինքնավար մարմիններ:

Նույն հոդվածով ամրագրված է, որ այդ մարմիններին օրենքով կարող է վերապահվել ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր ընդունելու իրավասություն, իսկ նրանց լիազորությունները, անկախության երաշխիքները, անդամներին ներկայացվող պահանջները և գործունեության կարգը սահմանվում են օրենքով: Սա նշանակում է, որ վերը նշվածի լույսի ներքո համապատասխան որոշման ընդունման դեպքում օրենսդիր մարմինը կարող է ընդունել «Ռազմական Օմբուդսմենի մասին» ՀՀ օրենք՝ ստեղծելով ինքնավար մարմին:

Անգամ, եթե նշված իրավակարգավորումը չարժանանա համապատասխան հավանության և չընդունվի անվերապահորեն, կարելի է դիտարկել ինստիտուտը մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտի հովանու ներքո ստեղծելու հարցը՝ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքում հստակորեն ամրագրելով այդ ինստիտուտի առանձնահատկություններն ու ուղղվածությունը:

Այդուհանդերձ, անհրաժեշտ ենք համարում որոշակիորեն անդրանդառնալ Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության գործում գործող իրավակարգավորումների շրջանակին ու ծավալին, որը, մեր կարծիքով, ոչ միայն բավարար չէ, այլև, շատ դեպքերում գործադրված ջանքերը չեն բերում անհրաժեշտ արդյունքի:

Այսպես, «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի՝

8-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ Պաշտպանը կամ նրա ներկայացուցիչն իրավունք ունի իր նախաձեռնությամբ անարգել այցելելու զորամիավորումներ...և այլ վայրեր՝ դրանցում գտնվող անձանց դիմումներն ընդունելու համար: ...Պաշտպանը կամ նրա ներկայացուցիչը պետք է երաշխավորվի զորամիավորումներում, ...և այլ վայրերում գտնվող անձանց հետ առանձին, անարգել, մեկուսի հաղորդակցվելու հնարավորությամբ: Պաշտպանի կամ նրա ներկայացուցիչների՝ այդ անձանց հետ խոսակցությունները ենթակա չեն միջամտության և գաղտնալսման:

Այս հոդվածում մենք խնդիր չենք դրել վերլուծելու Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավասությունները:

Մեր նպատակը այն սահմանափակ հնարավորության արձանագրումն է, որն այսօր առկա է գործող իրավակարգավորումների շրջանակում, մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավասությունը հասցեագրված դիմումների հետագա ընթացքը որոշելու գործընթացում:

Անդրադառնալով ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտի ներդրման անհրաժեշտությանը՝ հարկ ենք համարում կատարել հետևյալ մի քանի շեշտադրումները.

- Զինված ուժերը ժողովրդավարական պետության և հասարակության բաղկացուցիչ մասն են:

- Զինված ուժերը, իրականացնելով իրենց գործառնությունները պաշտպանության և ազգային անվտանգության ապահովման բնագավառում, հանգուցային դեր ունեն անվտանգության այնպիսի միջավայր ստեղծելու գործում, որը հնարավորություն է տալիս մեզ օգտվելու այն անօտարելի իրավունքներից և ազատություններից, որոնցով բոլորս օժտված ենք մարդ էակ լինելու շնորհիվ:

- Որպես պետական ապարատի

1 <http://www.ombuds.am/library/browse/page/103>

ներկայացուցիչներ՝ զինծառայողները պարտավոր են իրենց պարտականություններն իրականացնելու ընթացքում հարգել մարդու իրավունքները և պահպանել միջազգային մարդասիրական իրավունքի նորմերը:

- Բայց զինծառայողները թե՛ զորամասերում և թե՛ մարտական պայմաններում իրենց առջև դրված խնդիրներն իրականացնելիս միայն այն դեպքում կպահպանեն նշված իրավունքները, եթե ապահովված լինեն նրանց սեփական իրավունքները սեփական հաստատության ներսում:

Զինվորական օմբուդսմենի հաստատության կարևորությունն առաջին հերթին պայմանավորված է նրա իրավասության մաս կազմող հետևյալ լիազորություններով.

- պաշտպանության ոլորտի նկատմամբ վերահսկողություն,

- մասնակցություն ԶՈՒ-ի գործունեության օրինականության ապահովմանը,

- զինվորական մարմինների գործունեության թափանցիկության ապահովում,

- պաշտպանական ոլորտում իրավական գործունեության արդյունավետության ապահովում,

- հասարակության և ԶՈՒ-ի միջև փոխադարձ վստահության աստիճանի բարձրացում, մասնավորապես՝ պետության պաշտպանության կազմակերպման հարցերում²:

Քաղաքակիրթ երկրներում աստիճանաբար արմատավորվում է այն փաստի գիտակցումը, որ «Համազգեստով քաղաքացիները»՝ Զինված ուժերի անձնակազմը՝ և՛ պրոֆեսիոնալ, և՛ զո-

րակոչված ժամկետային զինծառայողները, օժտված են մարդու այն նույն իրավունքներով և հիմնարար ազատություններով, ինչ մնացած բոլոր քաղաքացիները:

Հայաստանի Հանրապետության Զինված ուժերի առանձնահատկությունն այն է, որ բացի այն, որ գորքերի ճնշող մեծամասնությունն իրականացնում են մարտական հերթապահություն, ավելին՝ հայ-ադրբեջանական հակամարտության գոտում տիրող վիճակն էլ ավելի է ընդգծում Զինված ուժերի՝ իրենց պարտականությունների կատարման ընթացքում լարվածության մակարդակի աստիճանի մասին:

Ասել է, թե ՀՀ Զինված ուժերը մշտապես գտնվում են կիսապատերազմական վիճակում՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով հանդերձ:

Եվ հենց այստեղ է գծվում այն սահմանագիծը, որ անգամ այսպիսի պայմաններում Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցը պետք է գտնվի առաջնային ուշադրության կիզակետում՝ ելնելով այն համոզմունքից, որ Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը նրա մարտունակության և բարոյահոգեբանական հոգեվիճակի անբաղդատելի մասն է:

Անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ թեև վերջին տարիների ընթացքում կատարվել են մի շարք առանցքային փոփոխություններ, որոնք թեև իրենց բնույթով առաջադիմական են և շոշափելի, ավելին՝ միտված են իսկապես մարտունակ Զինված ուժերի կայացմանը, այդուհանդերձ, դեռևս ամբողջական չեն և չեն արտացոլում այն ներկայակալը, որը նախանշվել է ընդունված իրավական ակտերով: Խոսքը գնում է ՀՀ պաշտպանության նախարարության և Զինված ուժերի գլխավոր շտաբի գործառնությունների տարանջատմանն ու հստակեցմանը, որն իր առարկայական դրսևորումն է ստացել ՀՀ կառավարության 2008թ. դեկ-

1 file: ///C: /Users/USER/Downloads/ARMENIANVERSIONHRinAF78303.pdf

2 Տես Ա. Ռ. Ավետիսյան. «Զինվորական օմբուդսմենի հաստատություն. դերն ու գործունեության առանձնահատկությունները»: «Հայկական բանակ». ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի ռազմագիտական հանդես 4/54/ 2007թ.:

տեմբերի 25-ի թիվ 1554-Ն որոշմամբ:

Այս լույսի ներքո Պաշտպանության նախարարությունը, հանդիսանալով որպես Զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության սուբյեկտ, ով օժտված է առանձնահատուկ իրավասություններով, ինքը պետք է ցուցաբերի նախանձախնդրություն՝ ապահովելու համար Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը՝ այդ թվում ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտի միջոցով:

Ավելին, Ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտը կարող է դառնալ լավագույն գործիքներից մեկը՝ Զինված ուժերի առջև ծառացած ներքին մարտահրավերները չեզոքացնելու գործում, որոնք մեր պատկերացմամբ, կայանում են հետևյալ հարցերի շուրջ.

- բանակային կոռուպցիա, հովանավորչություն,
- կադրային բանկի սահմանափակ ռեսուրս,
- ինտելեկտուալ զինվորականության սուղ պաշար,
- զինծառայողների բժշկական ապահովման ոչ լիարժեքություն,
- գորքերում ոչ կանոնադրական հարաբերությունների առակայության, ոչ ֆորմալ ինստիտուտների գերակայություն,
- գորանոցային, կենցաղային պայմանների բարելավում,
- Զինված ուժերի ընդհանուր բարոյահոգեբանական վիճակի բարելավում.
- հասարակական վստահության ամրապնդում,
- Զինված ուժերի համալրման համակարգի կատարելագործում (գորակոչային գործընթաց, պայմանագրային զինծառայության ընդլայնում):

Եվ եթե այս ամենին հավելենք նաև այն, որ մեր ազգային գիտակցության մեջ դեռևս ամբողջովին արմատացած չէ սեփական իրավունքների պաշտպանությանը հետամուտ լինելու, ավելին՝ խոր

արմատներ ունի խնդիրը չբացահայտելու, քողարկելու, հարցերը սեփական պատկերացումներով լուծելու մտայնությունը, պատկերն ամբողջական է դառնում:

Այդուհանդերձ, ցանկանում ենք արձանագրել այն փաստի գիտակցումը, որ մարտունակ բանակի գրավականներից մեկը իրավունքը պահպանված ու հարգված զինծառայողի առկայությունն է: Ավելին, պետք է գերիշխի այն համոզմունքը, որ իրավաճնշված կամ իրավախախտումների զոհ դարձած և իր իրավունքների պահպանման ու վերականգնման գործընթացում հաջողություն չարձանագրած զինվորականը բոլոր առումներով չի կարողանալու ապահովել բանակի մարտունակությունը, հակառակը, նա պոտենցիալ սպառնալիք է այդ համակարգի գոյության համար, իսկ դա նշանակում է, որ մարդու իրավունքների պաշտպանության հիմնախնդիրը ուղղակիորեն առնչվում է ազգային անվտանգության ապահովման համակարգի հետ, քանի որ մարտունակ Զինված ուժերի բացակայությունը կոնկրետ սպառնալիք է ազգային անվտանգությանը:

Հետևաբար, գալիս ենք եզրահանգման, **որ Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության խարսխումը բանակի մարտունակության հետ պետք է դիտարկվի որպես ռազմավարական խնդիր:**

Նկատի ունենալով վերը նշվածը՝ ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտի ստեղծումը դառնում է ոչ միայն անհրաժեշտություն, այլև ժամանակի պահանջ նաև այն առումով, որ հասարակությունն իրավասու է ոչ միայն իրազեկվելու գորքերում տիրող իրավիճակի մասին, այլև ակնկալելու իրավասու ատյաններից հաշվետվություն՝ Զինված ուժերում մարդու իրավունքների վիճակի մասին, որը կարող է օբյեկտիվորեն իրականացնել ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտը:

Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ չնայած Զինված ուժերում գանգատարկման ընթացակարգերի գոյությանը՝ աշխարհի տարբեր երկրներ օմբուդսմանի ինստիտուտ ունեն՝ որի նպատակն է քննության առնել գանգատները՝ Զինված ուժերում ոչ պատշաճ և իրավունքներ խախտող վարքագծի դրսևորումների, զինվորական քաղաքականության բացերի, ինչպես նաև Զինված ուժերի համակարգային հիմնախնդիրների մասին:

Այս գանգատները և բացերը քննության առնելուց հետո օմբուդսմենը մշակում է հանձնարարականներ իրավիճակը շտկող գործողությունների վերաբերյալ: Այս առումով, օմբուդսմենի կարևորությունը կարելի է տեսնել մի քանի ոլորտներում.

1) Նրա անկախ վերահսկողությունը բարձրացնում է վստահությունը զինվորական հատվածի նկատմամբ՝ վարչարարության գործընթացում ավելի մեծ թափանցիկություն ստեղծելով, միաժամանակ չվնասելով ենթակայության աստիճանակարգին:

2) Որպես վերահսկող անկախ մարմին՝ այն խթանում է Զինված ուժերի նկատմամբ ժողովրդավարական և քաղաքացիական վերահսկողությունը: Այն ուժեղացնում է գորանոցներում պատշաճ կառավարման, քաղաքացիական վերահսկողության, իրավունքի գերակայության և մարդու իրավունքների սկզբունքները:

3) Օմբուդսմենն առանձին զինծառայողներին էական պաշտպանություն է տրամադրում նրանց իրավունքների խախտման, չարաշահումների և անարդարացի որոշումների դեմ:

4) Օմբուդսմենը կարող է զինվորական հրամանատարներին օգնել հասնելու ներքին բարեփոխումների և կատարելագործելու Զինված ուժերի ներքին աշխատանքը:

5) Արդյունքում օմբուդսմենը կարող է դրական ներգործություն ունենալ զինծառայողների կյանքի որակի, նրանց մարտական ոգու, զորքերի մարտական համախմբվածության վրա, որոնք կարող են նաև օգնել պահելու զինվորներին անձնակազմի չափազանց թերի համալրման պայմաններում:

Մի շարք երկրներ ինքնատիպ լուծումներ են գտել ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտի կառուցվածքի և իրավասությունների սահմանման գործում:

Բելգիայիում և Նիդեռլանդներում ռազմական օմբուդսմենը գտնվում է հենց Զինված ուժերի կազմում և հանդիսանում է որպես գլխավոր տեսուչ, Շվեդիայում, Դանիայում և Լեհաստանում ռազմական օմբուդսմենի իրավասությունները դրված են հենց քաղաքացիական օմբուդսմենի վրա, իսկ Գերմանիայում, Կանադայում և Իռլանդիայում գործում է անկախ ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտը:

Բավականին ինքնատիպ է Գերմանիայի օրինակը: Այդ երկրի խորհրդարանական հանձնակատարի գրասենյակը հիմնադրվել է 1959թ. Գերմանիայի Զինված ուժերի վերաստեղծման մասին որոշման արդյունքում: Գերմանիայի օմբուդսմենը Գերմանիայի խորհրդարանի մարմին է: Նա ընտրվում է խորհրդարանի կողմից և ենթակա է նրան: Խորհրդարանական հանձնակատարը, որ խորհրդարանի անդամ չէ, կարող է գործել խորհրդարանի կամ նրա պաշտպանության հարցերով հանձնաժողովի հանձնարարությամբ կամ սեփական նախաձեռնությամբ, երբ իրեն հայտնի են դառնում այնպիսի հանգամանքներ, որոնք զինծառայողի իրավունքների ոտնահարման կամ «Innere Führung»-ի սկզբունքների խախտման կասկած են հարուցում²:

1 file: ///C: /Users/USER/Downloads/ARMENIANVERSIONHRinAF78303.pdf

2 Խորհրդարանական հանձնակատարի իրավասության շրջանակները սահմանվում են Զինված ուժերի խորհրդարանական օմբուդսմենի մասին օրենքի 1-ին հոդվածի 2-րդ և 3-րդ կետերով:

Բացի այդ՝ զինծառայողները կարող են դիմում ներկայացնել անմիջականորեն խորհրդարանական հանձնակատարին՝ առանց զինվորական գանգատարկման ընթացակարգերը սպառելու: Իր իրավասությունն իրականացնելիս խորհրդարանական հանձնակատարը իրավունք ունի պահանջելու տեղեկություններ, լսելու վկաներին և փորձագետներին, ինչպես նաև առանց նախազգուշացման այցելելու զինվորական օբյեկտները: Ցանկացած քննության արդյունքում խորհրդարանական հանձնակատարը տալիս է հանձնարարականներ և վերահսկում դրանց կատարումը: Խորհրդարանական հանձնակատարը տարեկան զեկույցով դիմում է խորհրդարանին, որում ընդգրկվում են Զինված ուժերում առկա բացասական երևույթներն ու տեղի ունեցած պատահարները, և որը հիմք է դառնում Զինված ուժերի ներքին զարգացման մասին քննարկումների և այդ ուղղությամբ անհրաժեշտ որոշումների կայացման համար:

Բավականին ինքնատիպ հետևանքների ծնունդ է հանդիսանում Կանադայի ազգային պաշտպանության և Զինված ուժերի օմբուդսմենի գրասենյակը, որը հիմնվել է 1998թ. պաշտոնական հետաքննության արդյունքում, որն իրականացվել էր 1992թ. Սոմալիի խաղաղապահ առաքելության ընթացքում սոմալիացի դեռահասներին ծեծելու, խոշտանգելու և սպանության մեջ ռազմաօդային դեսանտային գնդի զինծառայողների ունեցած մասնակցության կապակցությամբ¹:

Կանադայի զինվորական օմբուդսմենը լիովին անկախ մարմին է, որը նշանակվում է կառավարության կողմից և ենթակա է անմիջապես պաշտպանության նախարարությանը: Օմբուդսմենը քննում է զինծառայողների, նրանց

ընտանիքների կամ պաշտպանության նախարարության կողմից ներկայացված անհատական գանգատները կամ քննություն է իրականացնում սեփական նախաձեռնությամբ:

Ի տարբերություն Գերմանիայի՝ նախքան օմբուդսմենին դիմելը գանգատարկուն պետք է, բացառությամբ անհետաձգելի դեպքերի, փորձի իր գանգատի լուծումը ստանալ ըստ վերադասության ներկայացնելու կամ զինվորական գանգատարկման համակարգի միջոցով²:

Օմբուդսմենը հրապարակում է տարեկան զեկույց, որը պաշտպանության նախարարի կողմից ներկայացվում է խորհրդարանին և քննարկվում խորհրդարանական համապատասխան հանձնաժողովներում, ինչպես նաև՝ առանձին հետաքննությունների արդյունքներով կազմված զեկույցներ, եթե համարում է, որ դա բխում է հանրային շահերից:

Այս երկու՝ միմյանցից էապես տարբերվող օրինակների ընդգծումը հետաքրքրական է այն առումով, որ եթե Գերմանիայի դեպքում Ռազմական օմբուդսմենը ընտրվում և հաշվետու է բացառապես խորհրդարանին, Կանադայի պարագայում այն նշանակվում է կառավարության կողմից և ենթակա է անմիջապես պաշտպանության նախարարությանը: Վերջինիս միջոցով է օմբուդսմենը հաշվետվություն ներկայացնում խորհրդարանին:

Կարծում ենք, որ Հայաստանի պարագայում լավագույն տարբերակը կարող է դիտարկվել Գերմանիայի օրինակն այն համոզմունքով, որ պաշտպանության նախարարությունը ներկա ռազամաքաղաքական իրավիճակում օբյեկտիվորեն

1 Սոմալիում Կանադայի Զինված ուժերի տեղակայման հետաքննության հարցերով հանձնաժողովի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս <http://www.forces.gc.ca/site/Reports/somalia/vol0/index_e.asp>:

2 Andre Marin, “Systemic treatment of CF members with PTSD”, National Defence and Canadian Forces Ombudsman, February 2002 [Կանադայի ազգային պաշտպանության և Զինված ուժերի օմբուդսման Անդրե Մարին, «Կանադայի Զինված ուժերի ՀՏԽ ախտորոշում ունեցող զինծառայողների համակարգված բուժումը», փետրվար, 2002 թ.], տես այստեղ՝ <<http://www.ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/pts-ssp/doc/pts-ssp-eng.pdf>>:

պատրաստ չէ ամբողջովին ապահովելու ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտի լիովին անկախությունն ու օբյեկտիվությունը, ինչպես նաև բնականոն գործունեության ապահովումը:

Հատկանշական է այն հանգամանքը, որ Գերմանիայում ռազմական օմբուդսմենին ներկայացվում են այնպիսի հարցեր¹, որպիսիք են՝ զինծառայողների իրավունքներն ու պարտականությունները, դեկավարման ոճը և վարքագիծը, ռազմական ուսուցման պայմանները, կարգապահական կանոնադրությունների կիրառումը, աշխատանքային ժամերը և վարձատրության կարգավորումը, առաջադրանքի կատարման տեղը և տեսակը, զինծառայողների ներկայացուցչությունը կարգավորող դրույթները, ապրելու պայմանների մասին գանգատները (կացարան, հագուստ և այլն), բժշկական սպասարկման և ծառայությունների մատչելիությունը, առաջխաղացմանը, ատեստավորմանը և փոխադրումներին վերաբերող հարցեր:

Վերը նշվածը չի ենթադրում, որ ուշադրությունը սևեռում ենք բացառապես Գերմանիայի օրինակի վրա, և այն դուրս, որ այն տեղայնացվի մեր երկրում, հակառակը, ինչպես նշել ենք հոդվածի սկզբնամասում, մեզ համար հարցի լուծումը կարող է դիտարկվել ինստիտուտը մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտի հովանու ներքո ստեղծելու հարցը՝ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքում հստակորեն ամրագրելով այդ ինստիտուտի առանձնահատկություններն ու ուղղվածությունը:

Համադրելով մի շարք երկրների փորձը՝ միջազգային փորձագետներն առանձնացրել են այն լավագույն օրինակները, որոնք կարող են օգտագործ-

վել²:

Մասնավորապես՝ դրանց թվում հանգել են այն հետևությունը, որ՝

- օբյեկտիվ օմբուդսմենը, ով գտնվում է զինվորական աստիճակագրությունից դուրս և ունի զինվորական հարցերով զբաղվելու իրավասություն, Զինված ուժերում գանգատների, սխալների և համակարգային խնդիրների ուսումնասիրման արդյունավետ մեխանիզմ է.

- օմբուդսմենը պետք է ունենա օրենքով սահմանված իրավասություն, օպերատիվ անկախություն և սպասարկող անձնակազմ

- օրենքով (եթե ինստիտուտը ներդրվում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի հովանու ներքո, ուրեմն՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին ՀՀ օրենքում) պետք է ամրագրվեն դրույթներ՝ հետևյալ հարցերի վերաբերյալ. օմբուդսմենի իրավասության շրջանակը, օմբուդսմենին դիմելու իրավունքն ունեցող սուբյեկտները, օմբուդսմենի քննության ենթակա գործերը/գանգատները, օրենքով պաշտպանվող տեղեկատվության մատչելիությունը, զինվորական օբյեկտներ մուտք գործելու իրավունքը, նախքան օմբուդսմենին դիմելը զինվորական գանգատարկման ներքին ընթացակարգերը սպառած լինելու անհրաժեշտության հարցի լուծումը, օմբուդսմենի՝ քննություն իրականացնելու իրավունքը, օմբուդսմենի նշանակման և ազատման գործընթացը, սպասարկող անձնակազմի ֆինանսավորման հաստատման կարգը, օմբուդսմենի հանձնարարականների իրավաբանական կարգավիճակը և զեկույցներին ներկայացվող պահանջները (տարեկան զեկույցներ, հատուկ զեկույցներ).

- օմբուդսմենը պետք է սեփական նախաձեռնությամբ քննություն սկսելու լիազորություն ունենա՝ Զինված ուժե-

1 Աղբյուրը՝ Գերմանիայի խորհրդարանի ինտերնետային կայք՝ http://www.bundestag.de/htdocs_e/orga/03organs/06armforce/index.html:

2 file: ///C:/Users/USER/Downloads/ARMENIANVERSIONHRinAF78303.pdf

րում առկա համակարգային խնդիրներին լուծում տալու նպատակով:

Իհարկե, հեռու ենք այն մտքից և հավակնությունից, որ մեկ հոդվածով հնարավոր է անդրադառնալ և պատասխանել ոլորտին վերաբերող բոլոր հարցադրումներին: Հասկանալի է, որ խնդիրը բազմաշերտ է, փոխկապակցված բազմաթիվ օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ գործոնների հետ: Սրանով հանդերձ, աներկբա է, որ ռազմական օմբուդսմենի ինստիտուտի ստեղծումն այլընտրանք չունի:

Նկատի ունենալով ՀՀ Զինված ուժերի առջև ծառացած մարտահրավերները, ժամանակակից զինված ուժեր ունենալու հրամայականը, աստիճանաբար պայմանագրային և պրոֆեսիոնալ բանակի վերածվելու հեռանկարը, ժողովրդավարական ինստիտուտների հաստատման անշրջելիության հանգամանքը, ընդունելով, որ Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությունն անխզելիորեն կապված է Զինված ուժերի մարտունակության հետ, և մարդու իրավունքների՝ որպես կարևոր բաղադրիչի անտեսումը կամ ստորադասումն ուղղակիորեն ազդելու է բանակի մարտունակության և բարոյահոգեբանական վիճակի վրա՝ իր ամբողջական հետևանքներով հանդերձ, անհրաժեշտ է ստեղծել **«Ռազմական Օմբուդսմենի ինստիտուտ»**, որը կընտրվի Ազգային ժողովի կողմից կամ Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտի հովանու ներքո հիմնել **«Ռազմական օմբուդսմենի հաստիք՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տեղակալի կարգավիճակով»** օրենսդրորեն ամրագրելով նրա իրավասություններն ու լիազորությունները:

ՀՀ ռազմական օմբուդսմենը կամ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տեղակալ-ռազմական օմբուդսմենը պետք է օժտված լինի առնվազն այնպիսի իրավասություններով, որը նրան հնարավորություն կտա՝

1) Հաշվետու լինել բացառապես ՀՀ Ազգային ժողովին և Մարդու իրավունքների պաշտպանին, և զեկույցի տեսքով առնվազն տարեկան մեկ անգամ իր գործունեության մասին Մարդու իրավունքների պաշտպանի հավանությամբ ու համաձայնությամբ անձամբ հաշվետվություն ներկայացնել ՀՀ Ազգային ժողովին:

2) Անարգել, անսպասելի, առանց սահմանափակման և թույլտվության ցանկացած ժամանակ այցելել բոլոր տեսակի զորամասեր, որտեղ գտնվում են զինվորական ստորաբաժանումներ:

3) Մարդու իրավունքների պաշտպանի կամ սեփական նախաձեռնությամբ Զինված ուժերում ցանկացած հարցի կապակցությամբ կատարել ուսումնասիրություն և արդյունքները իր կամ Մարդու իրավունքների պաշտպանի միջոցով ներկայացնել ՀՀ Ազգային ժողով,

4) Զինծառայողների կողմից իրեն հասցեագրված դիմումների ուսումնասիրման և դրանց պատշաճ կերպով ընթացք տալու նպատակով ՀՀ պաշտպանության նախարարության և Զինված ուժերի ղեկավարությունից պահանջել և ստանալ իրեն հետաքրքրող և դիմումի բովանդակությամբ վերաբերող ցանկացած տեղեկատվություն:

5) ՀՀ պաշտպանության նախարարության և Զինված ուժերի գլխավոր շտաբի ղեկավարությունից պահանջել և ստանալ իր նախաձեռնությամբ կատարված ուսումնասիրության արդյունքում ծագած հարցերի վերաբերյալ ցանկացած տեղեկատվություն և պարզաբանումներ:

6) Ծանոթանալ զինծառայողների նկատմամբ հարուցված քրեական, քաղաքացիական, վարչական, կարգապահական, տնտեսական և այլ իրավախախտումների վերաբերյալ այն գործերին, որոնց վերաբերյալ դատավճիռները, վճիռները, որոշումներն օրինական ուժի մեջ են մտել, ինչպես նաև՝ այն նյութերին, որոնց կապակցությամբ

մերժվել է գործերի հարուցումը:

7) ՀՀ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ հարբերություններում նշված մարմինները պարտավոր կլինեն ներկայացնելու օմբուդսմենի՝ ՀՀ օրենսդրությամբ իրեն վերապահված իրավասություններից բխող գործառնությունների իրականացման

նպատակով պահանջվող ցանկացած տեղեկատվություն՝ բացառությամբ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգերի:

Մեր խորին համոզմամբ՝ Ռազմական օմբուդսմենի գործունեության սկզբունքները, իրավասությունները և բնականոն կերպով գործելու երաշխիքները պետք է սահմանվեն օրենքով:

ИНСТИТУТ ВОЕННОГО ОМБУДСМЕНА КАК ГАРАНТИЯ БОЕСПОСОБНОСТИ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ (ИЛИ ПОЧЕМУ НЕОБХОДИМО СОЗДАНИЕ ИНСТИТУТА ВОЕННОГО ОМБУДСМЕНА)

НОРИК НОРИКЯН

*Член палаты адвокатов Республики Армения,
руководитель юридической фирмы , , Норикян и партнеры»*

В статье представлен вопрос о необходимости внедрения института военного омбудсмена как отдельного, гражданского, независимого института, учитывая, что он является одним из ключевых факторов, определяющих боеспособность вооружённых сил. В частности, автор ссылается на термин «Омбудсмен» в контексте понятия «права человека». Обсуждаются основные направления его деятельности и миссии в ряде стран. Кроме того в статье, анализируя международный опыт и существующие обстоятельства, с которыми вооружённые силы Армении сталкиваются в решении проблем, предлагается создание института военного омбудсмена в РА с указанием его основных полномочий и ролей.

INSTITUTE OF MILITARY OMBUDSMAN AS A GUARANTEE FOR ARMED FORCES FIGHTING EFFICIENCY

NORIK NORIKYAN

*Member of the Chamber of advocates of the Republic of Armenia,
Head of «Norikyan & Partners» Law Firm*

The article highlights the need for introduction of the institute of military ombudsman and its peculiarities as a separate and independent civil institute, considering it as one of the most important guarantees of armed forces efficiency.

In particular, the author refers to the term “ombudsman” in the context of the concept of “human rights”.

In particular, the context of the concept of human rights, a was made to the term “Ombudsman”, the main activities and missions of the institute in a number of other countries. Besides, analyzing the international experience and existing circumstances that face the Armed forces of RA, the article suggests to create an institute of military ombudsman in the Republic of Armenia specifying its primary rights and roles.